

Joanna Sochacka ■

CHULIGAŃSTWO STADIONOWE JAKO SAMODZIELNE ZJAWISKO SPOŁECZNE I PRZEDMIOT REGULACJI PRAWNYCH. ZARYS PROBLEMATYKI

1. Wstęp

W dniu 18 kwietnia 2007 r. w walijskim Cardiff przewodniczący UEFA ogłosił, iż organizacja Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej 2012 zostanie powierzona wspólnie Polsce i Ukrainie. Tym samym nałożył on na Polskę szereg zobowiązań dotyczących organizacji imprezy, w tym obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom turnieju oraz dopilnowania porządku publicznego nie tylko w miejscach prowadzenia rozgrywek, ale także na trasach dojazdowych, trasach przemieszczania się kibiców i uczestników imprezy, miejscach publicznego oglądania meczów, środkach komunikacji publicznej oraz miejscach oficjalnych Turnieju¹. W wypełnieniu swoich zobowiązań w tym zakresie rząd oraz właściwe władze lokalne – we współpracy z Polskim Związkiem Piłki Nożnej [PZPN] oraz spółką EURO 2012 – podjęły szereg działań zmierzających do wyeliminowania z polskich stadionów zjawiska *chuligaństwa*². W tym celu już w grudniu 2007 r. w Komendzie Głównej Policji powołany został *Pełnomocnik Komendanta Głównego Policji do spraw EURO 2012*, a w ramach działalności *Krajowego Punktu*

¹ <http://kpk.policja.gov.pl/portal.php?serwis=kpk&dzial=33&id=220&poz=&drukuj=1> (dostęp 01.04.2010).

² Aktualne raporty na temat szczegółowych działań poszczególnych organów znajdują się między innymi na stronie Komendy Głównej Policji oraz stronie Krajowego Punktu Konsultacyjnego ds. Imprez Sportowych – www.kpk.policja.gov.pl.

*Informacyjnego ds. Imprez Sportowych*³ szczególną uwagę zaczęto przykładac do bezwzględnego ścigania bandytyzmu na polskich stadionach. Niezależnie od działań o charakterze administracyjno-wykonawczym, podjęto również działania o charakterze legislacyjnym, których efektem było przyjęcie nowej ustawy z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych⁴ wraz z licznymi aktami wykonawczymi, a także nowelizacja przepisów kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego głównie w zakresie poddania wybryków *chuligańskich* jurysdykcji sądów 24-godzinnych oraz wprowadzeniu pojęcia *występku o charakterze chuligańskim*⁵.

Obecnie kwestiami bezpieczeństwa na polskich stadionach zajmuje się szereg organów o charakterze rządowym, samorządowym oraz podmiotów, organizacji i stowarzyszeń prywatnych. Obok PZPN⁶, Polskiego Komitetu Olim-

³ W dniu 1 czerwca 2010 r. jednostka zmieniła nazwę z Krajowego Punktu Kontaktowego ds. Imprez Masowych na Krajowy Punkt Informacyjny ds. Imprez Sportowych – http://kpk.policja.gov.pl/portal/kpk/11/9/O_Punkcie.html (dostęp 17.06.2010).

⁴ Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz. U. nr 52, poz. 504.

⁵ Ustawa z dnia 16 listopada 2006 r. o zmianie ustawy kodeks karny, kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw – Dz.U. nr 226, poz. 1648.

Warto podkreślić, że wprowadzenie omawianej regulacji do kodeksu karnego było przedmiotem krytyki ze strony środowisk prawniczych, na co zwracał uwagę w toku prac parlamentarnych profesor Marian Filar. Przedstawiciele nauki prawa karnego, zwłaszcza po nowelizacji kodeksu karnego z 26 listopada 2006 r., krytycznie oceniają przydatność faktu społecznego, jakim jest *chuligaństwo*, na potrzeby prawa karnego, ze względu na niemożność przezwyciężenia trudności interpretacyjnych związanych z tym pojęciem oraz fakt, że pojęciem *chuligaństwa* objęto szeroki wachlarz przestępstw pospolitych o bardzo różnej etiologii i charakterystyce. O kontrowersjach wobec pojęcia *chuligaństwa* jako kategorii normatywnej patrz: a) zapis wystąpienia Mariana Filara podczas posiedzenia Sejmu zatytułowanego „Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks postępowania karnego, oraz ustawy Kodeks karny wykonawczy, ustawy Kodeks karny skarbowy, oraz niektórych innych ustaw – druki 2443 i 2449” – wystąpienie nr 16939 – <http://www.gover.pl/k6/wystapienia/szczegoly/posel/filar-marian/wystapienie/16936> (dostęp 08.01.2010); b) A. Marek, *Powrót chuligańskiego charakteru czynu w prawie karnym*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70-tej rocznicy urodzin profesora Andrzeja Geberle*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.

⁶ PZPN nie jest organem rządowym ani samorządowym, lecz prywatnym stowarzyszeniem, będącym jedynym prawnym reprezentantem dyscypliny sportowej piłki nożnej we wszystkich kategoriach w kraju i za granicą. Od 1923 r. PZPN jest członkiem FIFA (czyli Międzynarodowej Federacji Związków Piłkarskich), a od 1955 r. członkiem UEFA, czyli prywatnego stowarzyszenia Unii Europejskich Związków Piłkarskich. PZPN wydaje dokumenty (uchwały, wytyczne, raporty i regulaminy), które mają charakter wiążący dla klubów piłkarskich, w tym np. w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa na stadionach. Zob. <http://www.pzpn.pl/>.

pijskiego [PKOL], władz klubów, Ekstraklasy SA⁷ i stowarzyszeń kibiców, są to specjalnie wydzielone sztaby w Ministerstwie Sportu i Turystyki, Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwie Sprawiedliwości oraz KG Policji. Przy Prezesie Rady Ministrów powołana została *Rada ds. Bezpieczeństwa Imprez Sportowych*, będąca organem opiniodawczo-doradczym, w skład której wchodzi przedstawiciele administracji rządowej, samorządowej, organizacji pozarządowych oraz przedstawiciele środowisk piłkarskich; do jej zadań należy między innymi analizowanie i ocena działań podejmowanych przez służby podległe resortowi spraw wewnętrznych i administracji w zakresie bezpieczeństwa imprez sportowych⁸.

Wprowadzanie i utrzymywanie kosztem ogromnych nakładów finansowych urządzeń elektronicznych służących monitorowaniu zachowania publiczności na stadionie⁹ oraz poza jego granicami, w miejscach oznaczonych jako *niebezpieczne* (np. stacje, lotniska, tereny przyległe do obiektów sportowych, parkingi, puby), przebudowa i unowocześnianie stadionów w imię zapewnienia bezpieczeństwa, wprowadzenie systemu kontroli sprzedaży biletów oraz wymagania stawiane służbom porządkowym zabezpieczającym organizację meczy – w połączeniu z powołaniem licznych agend rządowych i instytucji zajmujących się zwalczaniem *chuligaństwa stadionowego* tworzą obraz ogromnego niebezpieczeństwa, jakie inkryminowana grupa *chuliganów stadionowych* niesie dla funkcjonowania społeczeństwa.

Czy *chuligaństwo stadionowe* w rzeczywistości stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego, w tym dla organizacji EURO 2012, i czy środki oraz siły zaangażowane do rozwiązania tego problemu pozostają w adekwatnej proporcji do jego skali i wagi? Odpowiedź na to pytanie nie jest oczywista, zwłaszcza w świetle współtworzonego przez media obrazu zjawiska. W dobie

⁷ Ekstraklasa SA jest to spółka zarządzająca najwyższą w hierarchii klasą męskich rozgrywek ligowych, do 2008 r. nazywała się I Ligą i była zarządzana przez PZPN. Zob. <http://ekstraklasa.net/>.

⁸ http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/2/8539/W_MSWiA_o_bezpieczenstwie_na_stadionach.html (dostęp 21.06.2010); http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/2/6398/Bezpieczne_stadiony_przyjazny_kibic_pierwsze_posiedzenie_Rady_Bezpieczenstwa_Im.html (dostęp 21.06.2010); http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/372/7135/Posiedzenie_Rady_ds_Bezpieczenstwa_Imprez_Sportowych.html (dostęp 21.06.2010); <http://msport.gov.pl/bezpieczenstwo-impres-sportowych/500-Rada-Bezpieczenstwa-Impres-Sportowych?retpag=/bezpieczenstwo-impres-sportowych/> (dostęp 21.06.2010).

⁹ CCTV (system telewizji przemysłowej) – funkcjonujący w układzie zamkniętym system telewizji instalowany na stadionach brytyjskich, począwszy od lat 80. XX w. W Polsce stadiony pierwszoligowe dysponują już systemem CCTV. Zob. <http://www.ctr.pl/artykuly/kamery-na-stadionach-euro-2012.htm> (dostęp 10.06.2010).

powszechnego dostępu do informacji oraz postępującego procesu tabloidyzacji mediów, współczesny obraz *chuligaństwa stadionowego* jest przecież w znacznej mierze efektem wzrastającej roli mediów w kreowaniu rzeczywistości społecznej. Nie tylko bowiem bardzo liczne artykuły prasowe, ale przede wszystkim telewizyjne programy reporterskie i interwencyjne pokazują *kiboli*¹⁰ demolujących stadiony, rzucających kamieniami i używających wulgarnych słów¹¹.

Prawdą jest, że ludziom, którzy nie interesują się piłką nożną i którzy nigdy nie byli na meczu, stadiony kojarzą się przede wszystkim (jeśli nie wyłącznie) z przemocą, wulgaryzmem oraz agresją – zupełnie odwrotnie niż stadionowym bywalcom, którzy podkreślają, że na stadionach nie jest tak niebezpiecznie, jak wynikałoby to z mediów, a zdarzające się wybryki mają raczej charakter marginalny¹². Przekaz medialny powoduje, że jeśli do bijatyki, zadymy lub aktów wandalizmu dojdzie na jednym ze stu rozegranych meczy, w mediach zaistnieje właśnie ten mecz, a nie żaden inny; co nie oznacza, że zjawisko *chuligaństwa stadionowego* nie istnieje ani że media nie powinny go pokazywać. Pomimo

¹⁰ Używanie pojęcia *kibol* jako neologizmu o jednoznacznie negatywnej konotacji zostało spopularyzowane dzięki licznym artykułom dotyczącym problemu szeroko pojętego *chuligaństwa stadionowego*, jakie ukazywały się w mediach, a szczególnie w „Gazecie Wyborczej”. Pojęcie to można spotkać również w prasie i na portalach internetowych tworzonych przez kibiców, którzy często sami siebie określają w taki sposób.

¹¹ W ciągu ostatnich lat znacznie wzrosła liczba artykułów prasowych oraz przekazów medialnych dotyczących *chuligaństwa stadionowego*, co widoczne jest zwłaszcza na łamach „Gazety Wyborczej” oraz telewizji TVN. W efekcie doprowadziło to do ostrego konfliktu pomiędzy środowiskami związanymi z „Gazetą Wyborczą” a kręgami kibicowskimi. Patrz: *Miarka się przebrała. Kibice bojkotują Pinokia z „Gazety Wyborczej”*, <http://autorzygazety-polskiej.salon24pl/168026,miarka-sie-przebrala> (dostęp 11.04.2005) oraz <http://wyborczapinokio.pl/> (dostęp 6.06.2010). Programy interwencyjno-reporterskie, takie jak *Uwaga* (telewizja TVN), *Prosto z Polski* (telewizja TVN 24), *Interwencja* (telewizja POLSAT) pokazywały reportaże dotyczące *kiboli*, *pseudokibiców* i *chuliganów*, które pozostawały w zgodzie ze wskazanym stereotypowym obrazem zjawiska. Zob. np. reportaż w TVN *Uwaga* o bojówce Lecha Poznań: <http://www.youtube.com/watch?v=-blNoVe1988> (dostęp 08.06.2010); reportaż w TVN w programie *Pod napięciem*: http://www.youtube.com/watch?v=KE_7hG3DLq8 (dostęp 08.06.2010); program w TVN w *Rozmowach w toku*: http://www.youtube.com/watch?v=wewrDfvGbFc&feature=Playlist&p=ADB40DCBE7AEA642&playnext_from=PL&playnext=1&index=23 (dostęp 08.06.2010).

¹² Na moje pytanie dotyczące bezpieczeństwa na stadionach jeden z kibiców Legii odpowiedział, że „[...] na polskich stadionach naprawdę nie jest tak niebezpiecznie jak piszą w «Wyborczej». Owszem zdarzają się zamieszki (ostatnia na stadionie Legii była np. w roku 2002 – jest to minimalny procent), ale na tej zasadzie można by pozamykać ulice (bo pijani kierowcy, bo bandyci). Naprawdę ciężko, aby stadion był oazą kultury wśród naszego społeczeństwa, które ma z tym problem jako ogół... [...]” – badania jakościowe przeprowadzone przeze mnie wśród kibiców LEGII w 2009 r.

oczywistego – w świetle danych policji oraz zawartych w raportach PZPN dotyczących bezpieczeństwa na obiektach sportowych – faktu znacznego zmniejszenia się aktów agresji i wandalizmu na stadionach oraz wszelkiego rodzaju bójek czy zadem podczas meczów, media przekazują obraz zgoła odmienny¹³.

Celem niniejszej analizy jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: czym w istocie jest *chuligaństwo stadionowe* i jaka jest jego skala, a także wskazanie przemian, jakim to zjawisko podlega (z uwzględnieniem wpływu środków kontroli społecznej na skalę i formy zjawiskowe, w jakich manifestuje się współczesna postać *football hooliganism*). W kolejnych punktach poruszona zostanie kwestia ogólnej charakterystyki zjawiska określanego mianem *chuligaństwa stadionowego* na tle porównawczo-historycznym oraz kwestia wpływu środków kontroli społecznej na współczesną postać zjawiska. W Polsce widoczny jest całkowity brak rozpoznania skali i charakteru zjawiska oraz przemian, jakim ono podlega, a co za tym idzie powszechnie chwalone rozwiązania, które zastosowano w Anglii w latach 80. XX w., nie mogą być po prostu *przeniesione* w odmienne warunki Polskie *Anno Domini* 2010, albowiem zjawisko, z którym w połowie lat 80. XX w. walczyła Margaret Thatcher, osadzone było w innych realiach społecznych i wyglądało zupełnie inaczej niż współczesna postać *chuligaństwa stadionowego*, będąca wypadkową między innymi polityki prowadzonej wobec tego zjawiska od ponad 25 lat¹⁴.

¹³ PZPN corocznie publikuje na swoich stronach internetowych raport o stanie bezpieczeństwa w sezonie. Z danych zawartych w raportach, począwszy od sezonu 2005/2006, wynika, że systematycznie ulega poprawie infrastruktura stadionów oraz następuje zwiększenie bezpieczeństwa na stadionach i w ich obrębie. Zob. <http://www.pzpn.pl/dokumenty/wew.php> (dostęp 31.12.2009). O medialnym wizerunku kibica, chuligana stadionowego i zjawiska *chuligaństwa stadionowego* pisał między innymi amerykański socjolog Melnick. Zob. M. J. Melnick, *The Mythology of Football Hooliganism. A closer look at the British Experience*, cyt za: J. Dudała, *Fani – chuligani – rzecz o polskich kibolach. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.

¹⁴ Ramy niniejszej pracy nie pozwalają na poruszenie innych kwestii związanych z tematyką *chuligaństwa stadionowego*, w tym omówienia dotychczasowego dorobku naukowego w zakresie podejmowanych – głównie w literaturze zachodnioeuropejskiej – prób zdefiniowania zjawiska, wyjaśnienia jego przyczyn i uwarunkowań społecznych.

2. Ogólna charakterystyka zjawiska *chuligaństwa stadionowego* na tle historycznym

2.1. Uwagi natury ogólnej. Czynniki kształtujące współczesny obraz *chuligaństwa stadionowego*

W celu zrozumienia istoty zjawiska określanego eufemistycznie mianem *chuligaństwa stadionowego* oraz przemian, jakim ono podlegało, konieczne jest poczynienie trzech uwag o charakterze ogólnym.

Po pierwsze – należy z całą stanowczością podkreślić, że omawiane zjawisko społeczne ulega ciągłym przemianom i ewolucji (ang. *stages of development*), a jego współczesna postać w sposób zasadniczy różni się od tej, charakterystycznej dla lat 60., 70. czy nawet 80. XX w.

Po drugie – pojęcie *football hooliganism* zostało stworzone i wykreowane przez brytyjskie media, które na początku lat 60. XX w. zaczęły posługiwać się tym konstruktem do opisu obserwowanych w owym czasie zakłóceń porządku podczas meczów piłki nożnej, przy czym już wówczas kryteria oceny i doboru tych zdarzeń były bardzo płynne, a to, co na jednych stadionach było powszechnie traktowane jako element kibicowania (np. wulgarne okrzyki pod adresem kibiców przeciwnej drużyny), na innych często przedstawiane było jako przykład wybryków chuligańskich¹⁵.

Po trzecie – pojęcie *football hooliganism*, będące obecnie przedmiotem regulacji prawnych na wszystkich poziomach legislacji, dotychczas nie doczekało się definicji legalnej ani nawet powszechnie akceptowanej definicji na gruncie nauk socjologicznych bądź kryminologii, co pociąga za sobą daleko idące skutki praktyczne, zwłaszcza dla polityki przeciwdziałania zjawisku.

Współczesny obraz *chuligaństwa stadionowego* współtworzony jest przez szereg niezależnie funkcjonujących obok siebie czynników zarówno o charakterze polityczno-społecznym, jak i wynikających ze swoistego współlistnienia mechanizmów kontroli społecznej oraz zjawiska społecznego podlegającego kontroli. Należy bowiem pamiętać, co często umyka uwadze badaczy, że czynniki, które legły u podłoża powstania czy pojawienia się określonego zjawiska społecznego, są z natury odmienne od czynników wpływających na jego późniejszy rozwój.

¹⁵ Na temat roli mediów w wykreowaniu pojęcia patrz między innymi: *Football Industry Group* – <http://www.liv.ac.uk/footballindustry/hooligan.html> (dostęp 30.01.2010) oraz E. Dunning, P. Murphy, J. P. Murphy, J. Williams, *Football on Trial. Spectator Violence and Developments in the Football World*, Taylor & Francis e-Library 2003. Na temat wpływu teorii dotyczącej oddziaływania mediów na rozwój i skalę zjawiska patrz: G. Carnibella, A. Fox, K. Fox, J. McCann, J. Marsh, P. Marsh, *Football Violence in Europe. A Report to the Amsterdam Group*, The Social Issues Research Centre (SIRC) Oxford, UK 1996.

O ile te pierwsze były – i nadal są – przedmiotem badania i zainteresowania przedstawicieli kryminologii oraz socjologii zachodnioeuropejskiej, w ramach której powstał szereg teorii wyjaśniających etiologię zjawiska, o tyle kwestia wzajemnego wpływu mechanizmów kontroli społecznej na zachowanie kibiców pozostaje zasadniczo poza obszarem zainteresowania autorów zajmujących się problematyką *football hooliganism*¹⁶.

Tymczasem należy pamiętać, że wprowadzenie na szeroką skalę mechanizmów kontroli społecznej w postaci szczególnej *polityki przeciwdziałania zjawisku chuligaństwa stadionowego* (ang. *counter hooliganism policies*), która ma charakter wybitnie normatywny, stworzyło swoistą sieć zależności pomiędzy kibicami – nazywanymi często *chuliganami stadionowymi* – a instytucjami kontroli, co skutkuje zasadniczymi przemianami w zachowaniu kibiców, a w związku z tym, także w samym kontrolowanym zjawisku. Wynikający z omawianej polityki proces unowocześniania stadionów, powszechnego stosowania urządzeń monitorujących zachowanie kibiców (nie tylko na samych obiektach sportowych, ale również w innych miejscach oznaczonych jako *niebezpieczne*), wprowadzenie systemu kontroli sprzedaży biletów, możliwości odmowy wstępu na mecze znanym i potencjalnym *chuliganom stadionowym*, coraz surowsze prawo w zakresie dozwolonych form kibicowania¹⁷ – to wszystko spowodowało, że *chuligaństwo* wyniosło się poza stadiony i obecnie najwięcej dewiacyjnych zachowań kibiców ma miejsce poza obiektami sportowymi. Dlatego też, dokonując charakterystyki współczesnej postaci *chuligaństwa stadionowego*, należy mieć na uwadze, iż stanowi ona odzwierciedlenie wzajemnych zależności pomiędzy kibicami a agendami kontroli społecznej, natomiast metody i formy działania kibiców są wypadkową wielu czynników, wśród których należy wyróżnić zastosowane wobec nich mechanizmy kontroli społecznej, co przypomina swoistą łańcuchową reakcję opartą na zasadach walki o przetrwanie (ang. *survival reactions*)¹⁸.

¹⁶ Na temat teorii wyjaśniających powstanie zjawiska *football hooliganism* patrz w szczególności: S. Frosdick, P. Marsh, *Football Hooliganism*, Willan Publishing, Portland, USA 2005, a także w literaturze polskiej: P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Warszawa 2009.

¹⁷ To, co od dawna należy do samej istoty kibicowania, np. odpalanie rac, wnoszenie flag czy transparentów, współcześnie stanowi czyn zdefiniowany ustawowo jako *przestępstwo stadionowe*, co wpływa na zmiany w formach kibicowania obserwowanych na stadionach. Problem ten dotyczy nie tylko stadionów polskich, gdzie – jak podaje Portal Kibica – władze klubu ARSENAL zakazały wnoszenia na mecze flag brytyjskich jako elementu o charakterze rasistowskim i obrażającego uczucia religijne; <http://www.portalkibica.pl/aktualnosc/raport-nowe-restrykcje-w-europie.html>.

¹⁸ A. Tsoukala, *Football Hooliganism in Europe. Security and Civil Liberties in the Balance*, Palgrave Macmillan, Great Britain 2009.

2.2. *Football hooliganism* jako pojęcie medialne

Jakkolwiek przemoc, agresja i niekontrolowane reakcje emocjonalne, jako immanentne cechy widowisk sportowych, towarzyszą piłce nożnej od zawsze¹⁹, to o zjawisku *chuligaństwa stadionowego* mówi się od połowy lat 60. XX w., kiedy to za sprawą szerokiej ofensywy medialnej stworzone przez brytyjskich dziennikarzy pojęcie *football hooliganism* na stałe weszło do języka powszechnego. Zdaniem wielu badaczy zjawiska szeroko pojmowanej *przemocy stadionowej*, faktycznie od początku lat 60. XX w. brytyjscy dziennikarze wysyłani byli na mecze nie po to, by obserwować przebieg rywalizacji sportowej czy wynik meczu, ale by relacjonować agresywne zachowania kibiców, co niosło za sobą daleko idące konsekwencje w rozwoju zjawiska (ang. *media amplification*²⁰), jego społecznej percepcji, społecznej legitymizacji procesu stygmatyzacji grupy społecznej kibiców oraz społecznej legitymizacji stosowania wobec nich środków kontroli społecznej, naruszających niejednokrotnie podstawowe prawa i wolności obywatelskie. Widowiskowa w formie i treści *przemoc stadionowa* stanowiła doskonałą egemplifikację coraz modniejszej w omawianym okresie tezy o wzrastającej przestępczości młodzieży. Właśnie za sprawą swojej spektakularnej wymowy, widowi-

¹⁹ W literaturze dotyczącej historii sportu oraz socjologii sportu znajduje się wiele publikacji dotyczących związku agresji i sportu, a w szczególności związku agresji z futbolem, który niekiedy nazywany jest sportem szczególnie predestynowanym do agresji. Wynika to między innymi ze swoistego fenomenu dyscypliny sportowej, jaką jest piłka nożna. Popularność futbolu jest swoistym fenomenem społecznym, przy czym nie można tracić z pola widzenia okoliczności, że fenomen ten związany jest ściśle z wartościami i cechami uznawanymi za męskie (*masculine values*), stąd nadal mężczyźni dominują zarówno wśród zawodników, jak i kibiców piłkarskich, a mecze rozgrywane przez drużyny kobiece swoją popularnością nie zbliżają się w żaden sposób do tych rozgrywanych w tradycyjnym męskim wydaniu. Jak słusznie podkreślają naukowcy z Uniwersytetu w Leicester skupieni w Sir Norman Chester Center for Football Research, takiemu stanowi rzeczy sprzyja społeczno-kulturowe nastawienie do sportu, które już na poziomie najwcześniejszych lat edukacji szkolnej i przedszkolnej traktuje większość dyscyplin sportowych jako typowo męskie. Piłka nożna to nie tylko jedna z najpopularniejszych, ale również jedna z najstarszych znanych dyscyplin sportowych, występujących jeszcze w czasach starożytnych, choć w formie współczesnej jej rozwój datuje się od około połowy XIX w., kiedy to w Wielkiej Brytanii powstały pierwsze kluby piłkarskie. Na temat związków pomiędzy sportem i przemocą patrz w szczególności: a) J. J. Coakley, *Sport in society. Issues and Controversies*, St. Louis, The CV Mosty Company 1978; b) J. H. Goldstein, *Sports violence*, New York Springer – Verlag 1983; c) J. H. Kerr, *Rethinking aggression and violence in sport*, Routledge, London and New York 2005.

²⁰ Twórcą teorii dotyczącej znaczącego wpływu mediów na skalę i rozwój zjawiska jest Stuart Hall, który w 1978 r. opublikował artykuł *The Treatment of Football Hooliganism in the Press*, w którym zaprezentował teorię zwaną *amplification spiral*. Teoria ta była potem wielokrotnie cytowana i rozwijana w pracach brytyjskich i europejskich badaczy zjawiska *football hooliganism*, w szczególności tych związanych z grupą Leicester. <http://www.le.ac.uk/so/css/resources/factsheets/fs1.html> (dostęp 12.06.2010).

skowego charakteru oraz ogromnej ofensywy medialno-politycznej, związanej z pojawiającą się kampanią na temat konieczności oparcia polityki o twarde zasady *law and order* (właśnie w Wielkiej Brytanii, będącej pod koniec lat 60. XX w. pod silnym wpływem trendów politycznych nadchodzących z USA), pojęcie *football hooliganism* szybko zyskało popularność i na stałe weszło do języka społecznego, politycznego, medialnego, a potem również prawnego.

2.3. Przemiany w dewiacyjnych formach zachowań kibiców

W latach 60. XX w. pojęciem *football hooliganism* obejmowano obserwowane wówczas dewiacyjne zachowania części kibiców, które w niczym nie przypominały współczesnej formy tego zjawiska. Zajmujący się problematyką *football hooliganism* autorzy dostrzegli, że niemal we wszystkich krajach dotkniętych skutkami *chuligańskich* wybryków części widowni sportowej zjawisko występowało w następujących po sobie fazach rozwojowych (ang. *stages of development*)²¹. Skoro dostrzeżone zostało, że niemal w każdym przypadku zjawisko podlegało określonym, następującym po sobie fazom rozwojowym – począwszy od pierwszej fazy spontanicznych aktów przemocy widzów skierowanych w kierunku zawodników i sędziów, powiązanych bezpośrednio z wydarzeniami na boisku; poprzez fazę drugą, w której pojawiły się starcia rywalizujących grup kibiców oraz starcia grup kibiców z policją, ciągle w związku czasowym i terytorialnym z meczem, aż po fazę trzecią, w której charakterystyczny jest wzrost bezpieczeństwa na samych stadionach przy jednoczesnym nasileniu działalności zorganizowanych grup kibiców poza stadionem i w oderwaniu od meczu – dziwić może brak interdyscyplinarnego spojrzenia na przyczyny takiego stanu rzeczy. Zrozumienie tej prawidłowości wymaga uwzględnienia wpływu środków kontroli społecznej oraz polityki stosowanej wobec kontrolowanego zjawiska na jego kształt i formy.

W latach 60. XX w. agresywne oraz dewiacyjne zachowania kibiców miały charakter bardziej spontaniczny, emocjonalnie powiązany z meczem i polegały w głównej mierze na *zdobywaniu* sektora przeciwnika, a walki między rywalizującymi grupami kibiców, nawet jeśli wcześniej zaplanowane, koncentrowały

²¹ Wskazanie na cechy wspólne zjawiska chuligaństwa stadionowego w postaci jego trzech faz rozwojowych znajduje się np. w następujących publikacjach: a) R. Spaaij, *Aspects of Hooligan Violence. A Reappraisal of Sociological Research into Football Hooliganism*, „Amsterdam School for Social Science Research – ASSR Working Paper” 02/2006; b) R. Spaaij, *Understanding Football Hooliganism. A Comparison of Six Western European Football Clubs*, Vossiuspers UvA – University Amsterdam Press 2006; c) S. Frosdick, P. Marsh, *Football Hooliganism*, op. cit.; d) G. Carnibella, A. Fox, K. Fox, J. McCann, J. Marsh, P. Marsh, *Football Violence in Europe. A Raport to the Amsterdam Group*, op. cit.

się zasadniczo terytorialnie i czasowo w obrębie stadionu oraz samego meczu²². Oprócz walk pomiędzy rywalizującymi grupami kibiców, stałym elementem *chuligańskich* wybryków kibiców były walki z policją, która wówczas odpowiedzialna była za zapewnienie bezpieczeństwa w czasie meczów, albowiem dopiero po 1985 r. widoczny stał się proces stopniowego wycofywania policji ze stadionów i nałożenie obowiązku w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa podczas meczu na jego organizatora. Z czasem owe spontaniczne walki zaczęły przybierać charakter bardziej zorganizowany i coraz bardziej oderwany od wydarzenia sportowego, jakim był mecz, a w latach 70. XX w. w Wielkiej Brytanii istniały już zorganizowane grupy kibiców, nazywane często gangami (ang. *gangs*) czy firmami (ang. *firms*), a obok walk, które odbywały się w dniu meczu i na stadionie lub w jego okolicy, zaczęły pojawiać się umawiane starcia pomiędzy zorganizowanymi grupami – zwanymi *gangs*, czy *hool's*, nazwane później *ustawkami*²³. W latach 70. XX w. zjawisko to zaczęło być widoczne także w innych krajach Europy, głównie we Włoszech, Niemczech, Holandii, Francji, krajach skandynawskich, Austrii, Hiszpanii i Portugalii, a latach 80. również w Belgii²⁴

²² Klimat, jaki panował wśród kibiców w omawianym okresie, doskonale obrazuje jedna z czołowych publikacji dotyczących zjawiska chuligaństwa stadionowego, napisana przez kibiców (fanatyków) angielskiej drużyny Chelsea London – Martina Kinga i Martina Knighta. W książce *Hoolifan. 30 years of hurt* autorzy opisują to zjawisko w sposób następujący: „[...] już we wczesnych latach 70-tych każdy szanujący się klub posiadał swoich chuliganów [...]. Każda londyńska drużyna była jednak w stanie zgromadzić liczną grupę zadymiarzy, którzy nie byli zainteresowani ani piłką nożną, ani stałym członkostwem w grupie chuliganów. Pojawiali się tylko na derbach, z uwagi na pewną zadymę. Zdobywanie, bądź usiłowanie zdobywania sektora przeciwnika, było wtedy na topie [...]” M. King, M. Knight, *Hoolifan. 30 years of hurt*, tłum. Gosz Krzysztof, Trolsen Communitate 2008, s. 370.

²³ *Ustawka* – czyli z góry umówiona bójka pomiędzy dwiema grupami kibiców, najczęściej odbywająca się w ustronnych miejscach, np. na odludnych parkingach, polanach, itp. Najczęściej odbywa się według umówionych zasad, co do liczby osób biorących w niej udział, stosowaniu bądź niestosowaniu sprzętów do walki, wieku bijących się czy czasu trwania walki. Obecnie najbardziej popularna forma aktywności zorganizowanych grup kibiców, zwanych *hool's*. Pierwsza *ustawka* miała miejsce pomiędzy kibicami AJAX Amsterdam a Feyenoord Rotterdam 23 marca 1989 r.; w Polsce w 1998 r. odbyła się pierwsza *ustawka* pomiędzy kibicami ARKI Gdynia i LECHII Gdańsk.

²⁴ W zasadzie w żadnym z wymienionych państw nie były prowadzone przed końcem lat 80. XX w. żadne oficjalne statystyki dotyczące występowania i skali problemu chuligaństwa stadionowego.

Włochy – ze źródeł prasowych wynika, że włoscy dziennikarze szerzej relacjonowali agresywne zachowania kibiców w sezonie 1970/71. Na uwagę zasługuje fakt, że w okresie tym (początek lat 70.) prasa włoska relacjonowała przebieg tych zajęć w sposób odmienny

oraz Polsce²⁵. W drugiej połowie lat 80. XX w. oraz w latach 90. *chuligaństwo* powoli zaczęło znikać ze stadionów, a będące pod silną kontrolą państwa grupy *chuligaństw stadionowych* koncentrowały swoją aktywność z dala od stadionów. W Polsce ten proces przebiegał z pewnym opóźnieniem czasowym – zjawisko, które pojawiło się w latach 70. XX w., swoje apogeum osiągnęło w latach 90., a więc w czasie, gdy w Europie Zachodniej stadiony nie były już kojarzone z zadykami i rozróbami.

2.4. Współczesny zakres znaczeniowy pojęcia *chuligaństwo stadionowe* – brak definicji zjawiska

Współcześnie zakres znaczeniowy pojęcia *football hooliganism* jest zasadniczo różny od tego, który występował w latach 60., 70., a nawet 80. XX w. Z jednej strony znacznym przemianom uległy formy dewiacyjnych zachowań części kibiców sportowych, z drugiej zaś zasadniczej zmianie uległ profil zachowań podlegających etykietowaniu i – co za tym idzie – kontroli ze strony państwa. Zjawiska te należy zawsze rozpatrywać jako wzajemnie powiązane, albowiem zmiana profilu zachowań jest skutkiem określonej polityki państwa.

Obecnie z pojęciem *chuligaństwa stadionowego* dosyć powszechnie łączone są dwojakiego rodzaju zachowania wyróżnione ze względu na kryterium podmiotowe. Po pierwsze – wszelkie dewiacyjne formy zachowań (części) kibiców, mające miejsce na samym stadionie lub w jego bezpośredniej okolicy i w ścisłym związku czasowym oraz terytorialnym z meczem, a po drugie – wszelkie inne dewiacyjne formy zachowań (części) kibiców, rozgrywające się poza stadionem

aniżeli prasa brytyjska. Opisy zachodzących zamieszek dokonywane były w sposób raczej neutralny i pozbawiony emocji. Zob. A. Tsoukala, *Football Hooliganism in Europe. Security and Civil Liberties in the Balance*, op. cit.

Holandia i Niemcy – podobnie jak w innych krajach europejskich – nie były tam prowadzone statystyki dotyczące zająć na stadionach, jednak zajmujący się zjawiskiem badacze wskazują, że zjawisko obecne było na stadionach w latach 70. XX w.

Francja – zdaniem P. Mignon w sezonie 1978/79 zamieszki na stadionach były już powszechne i stanowiły duży problem dla organizatorów meczy piłkarskich i policji.

Belgia – z danych policyjnych wynika, że poważne zajścia miały miejsce w Belgii dopiero w drugiej połowie lat 80. XX w., jednakże, jak zauważają autorzy raportu z 1996 r., dane dotyczące liczby aresztowań w związku z meczami piłkarskimi mówią nam więcej o metodach pracy policji aniżeli o samym zjawisku, stąd należy patrzeć na te dane z dużą ostrożnością. Szerzej patrz: G. Carnibella, A. Fox, K. Fox, J. McCann, J. Marsh, P. Marsh, *Football Violence in Europe. A Raport to the Amsterdam Group*, op. cit.; S. Frostdick, P. Marsh, *Football Hooliganism*, op. cit.

²⁵ R. Zieliński, *Pamiętnik kibica. Ludzie z piętnem Heysel*, Wrocław 1993; R. Zieliński, *Liga huliganów*, Wydawnictwo CROMA, Wrocław 1996.

i w coraz większym oderwaniu czasowym, emocjonalnym oraz terytorialnym od wydarzenia sportowego, jakim jest mecz. Jeżeli dodać do tego fakt, że lista dewiacyjnych zachowań podlegających kontroli ze strony państwa obejmuje nie tylko te zachowania, które bez względu na miejsce ich popełnienia stanowią przestępstwa i wykroczenia, ale również zachowania z pogranicza zachowań dewiacyjnych i konformistycznych podlegające etykietowaniu oraz kontroli z powodu ich *futbolowego* kontekstu (takie jak spożywanie alkoholu na stadionie, a w niektórych krajach także w obrębie stadionu, przebywanie na stadionie pod wpływem alkoholu lub środków odurzających, zasłonięcie twarzy w sposób uniemożliwiający identyfikację osoby, zmiana miejsca oznaczonego na bilecie), staje się jasne, że pojęcie *chuligaństwa stadionowego*, podobnie jak pojęcie *przestępczości zorganizowanej*, stanowi rodzaj pojęcia o charakterze tak ogólnym, pojemnym i nieokreślonym, że możliwe jest posługiwanie się nim w odniesieniu do szeregu obserwowanych zjawisk społecznych, których opisanie w kategorii czynów zabronionych przez prawo okazuje się trudne lub nawet niemożliwe, albowiem niejednokrotnie trudno jest znaleźć wyraźną granicę pomiędzy zachowaniami zgodnymi z prawem a zachowaniami karalnymi²⁶.

Chuligaństwo stadionowe, które współcześnie jest przedmiotem rozbudowanego ustawodawstwa tak na poziomie wewnętrznym, jak i na poziomie międzynarodowym, nie doczekało się jednak ani definicji legalnej, ani nawet powszechnie akceptowanej definicji na gruncie nauk socjologicznych i kryminologii. Brak definicji legalnej zjawiska niesie za sobą daleko idące konsekwencje, albowiem proces definiowania zjawiska zostaje przesunięty w ręce organów stosujących prawo i tym samym staje się elementem polityki jego kontroli. Biorąc pod uwagę współczesną politykę w zakresie przeciwdziałania zjawisku, *chuligaństwem stadionowym* będzie zarówno każda bójka, pobicie z udziałem kibiców, napaść na funkcjonariusza, udział w nielegalnym zbiegowisku lub kradzież, bez względu na to, czy zdarzenie miało miejsce na stadionie, czy też poza nim. Będzie nim również udział w *ustawce*, mowa nienawiści (*hate speech*) czy, biorąc pod uwagę przepisy prawa, wniesienie na teren stadionu napoju alkoholowego, materiałów pirotechnicznych (np. *race*), wtargnięcie na murawę, niezastosowanie się do polecenia wydanego przez służby porządkowe lub samowolna zmiana miejsca oznaczonego

²⁶ Na opisowy sposób definiowania pojęcia *football hooliganism*, podobny do sposobu, w jaki definiuje się pojęcia *zorganizowanej przestępczości* i *terroryzmu*, zwraca uwagę Anastassia Tsoukala w publikacji *Football supporters' rights: a lot of cause?* Zob. A. Tsoukala, *Football Supporters' rights: a lost cause?*, „The International Sports and Law Journal” 2008; www.thefreelibrary.com (dostęp 15.02.2010).

na bilecie wstępu²⁷, a także każde inne naruszenie regulaminu imprezy masowej, opracowanego przez organizatora, które daje możliwość ukarania sprawcy *zakazem klubowym*²⁸. Reasumując – współcześnie *chuligaństwo stadionowe* obejmuje pewną grupę nagannych zachowań występujących w bardzo szeroko pojętym związku z piłką nożną. Kryterium *związku z futbolem* stanowi nie tylko podstawowy element procesu definicyjnego zjawiska, ale jest również swoistą okolicznością obciążającą, albowiem osoby dopuszczające się takich samych zachowań (czynów) w różnych okolicznościach i miejscach bywają karane surowiej, jeśli czyn popełniony zostaje w szerokim związku z futbolem²⁹.

3. *Chuligaństwo stadionowe* jako przedmiot regulacji prawnych

Uwzględniając wpływ środków kontroli społecznej na przemiany, jakim podlega kontrolowane zjawisko, w historii *chuligaństwa stadionowego* należy wyróżnić dwa zasadnicze okresy – (i) okres od początku lat 60. XX w., kiedy mówimy o pojawieniu się zjawiska w jego współczesnej formie, do 1985 r., w którym zjawisko *football hooliganism* nie stanowiło kategorii normatywnej i przedmiotu odrębnej polityki legislacyjnej, oraz (ii) okres przypadający po 1985 r., kiedy to *chuligaństwo stadionowe* stało się przedmiotem coraz bardziej rozbudowanego ustawodawstwa i poddane zostało coraz szerzej pojmowanej kontroli o charakterze prewencyjnym.

3.1. Okres od początku lat 60. XX w. do roku 1985

Do roku 1985 polityka karna wobec zjawiska *chuligaństwa stadionowego* – zarówno na poziomie regulacji wewnętrznych, jak i na poziomie współpracy międzynarodowej, a także aktów prawnych wydawanych przez organy europejskie

²⁷ Przepisy ustawy z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych [Dz. U. z 2009 r. Nr 62, poz. 504] w rozdziale 9 [art. 54–68] zawiera przepisy karne.

²⁸ *Zakaz klubowy*, w odróżnieniu od *zakazu stadionowego*, jest środkiem o charakterze administracyjnym, którego stosowanie leży w gestii organizatora meczu, a do jego zastosowania nie jest konieczne popełnienie przestępstwa ani wykroczenia, lecz wystarcza naruszenie regulaminu imprezy masowej opracowanego przez organizatora. Praktyka stosowania *zakazu klubowego* jest zróżnicowana terytorialnie. *Zakazy klubowe* bywają środkiem do pozbycia się ze stadionu osób, które w ocenie organizatora nie są pożądanymi widzami zawodów sportowych. *Zakazy klubowe* bywają też nazywane prywatnym wymiarem sprawiedliwości; patrz: http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/373742,pis_ws_ustawy_o_bezpieczenstwie_imprez_masowych_zakaz_klubowy_niepotrzebny.html (dostęp 04.05.2010).

²⁹ A. Tsoukala, *Security Policies & Human Rights in European Football Stadia*, „Challenge – Liberty & Security” 5/2007, s. 5.

oraz UEFA – charakteryzowała się zaskakującą zgodnością w zakresie postrzegania zjawiska w kategorii problemu społecznego niewymagającego stosowania szczególnych środków ani metod kontroli, niewymagającego też szczególnej legislacji.

Szeroko pojmowana *przemoc stadionowa* postrzegana była jako jedna z wielu dziedzin życia społecznego, które zostały dotknięte skutkami przemocy, co było charakterystyczne dla polityki karnej i społecznej obserwowanej w latach 60. XX w., kiedy to wiele państw europejskich borykało się z problematyką wzrastającej przestępczości, zwłaszcza tej z udziałem przemocy³⁰. Traktowanie *chuligaństwa stadionowego* jako zagadnienia z dziedziny ogólnie rozumianego porządku publicznego (ang. *ordinary public order problem*), niewymagającego odrębnej legislacji, nie oznaczało w żadnej mierze bezkarności osób dopuszczających się czynów, które zgodnie z ówczesnie obowiązującym prawem rodziły odpowiedzialność karną. Osoby, które dopuściły się czynów zabronionych przy okazji wydarzeń sportowych, poddawane były procedurom przewidzianym w obowiązujących kodyfikacjach karnych i ponosiły odpowiedzialność indywidualną za popełniony czyn. W Europie kontynentalnej zastosowanie miały odpowiednie przepisy kodeksów karnych (lub części kodeksów regulujących odpowiedzialność za wykroczenia), a na Wyspach Brytyjskich zasady *common law* i postanowienia odpowiednich aktów prawnych, dotyczących problematyki bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Na poziomie regulacji ponadnarodowych – zarówno na poziomie europejskim, jak i na poziomie organów Wspólnot Europejskich – akty prawne nie dotyczyły kwestii *chuligaństwa stadionowego*, które nie funkcjonowało wówczas jako pojęcie normatywne, ale kwestii *przemocy*, która dotykając coraz więcej dziedzin życia społecznego, dotyka również sportu.

W tym kontekście na poziomie europejskim na uwagę zasługuje przyjęta w 1983 r. przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy *Rekomendacja nr 963*, w której problematyka *przemocy związanej ze sportem* (ang. *sport related violence*) została umieszczona obok innych dziedzin życia społecznego dotkniętych skutkami przemocy. Warto zauważyć także przyjętą przez Radę Europy w 1984 r. niewiążącą *Rekomendację nr R(84)8 dotyczącą przeciwdziałania przemocy publiczności widowisk sportowych, w szczególności meczów piłki nożnej*³¹ [*Rekomendacja*

³⁰ Na temat zasadniczych trendów w przestępczości w państwach Unii Europejskiej patrz: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2007, s. 370–462.

³¹ Council of Europe Recommendation of the Committee of Ministers No. R(84)8 on the Reduction of Spectator Violence at Sporting Events and in particular at Football Matches.

nr R(84)8], której znaczenie z uwagi na jej niewiązący charakter bywa marginalizowane, a która *de facto* wyznaczyła w dużej mierze kierunki dalszej legislacji. Należy bowiem pamiętać, że *Rekomendacja nr R(84)8* jest pierwszym dokumentem przyjętym przez Radę Europy, który bezpośrednio dotyczy zjawiska *chuligaństwa stadionowego* przedstawionego – również po raz pierwszy – jako problem społeczny wymagający zastosowania szczególnych środków kontroli społecznej i szczególnej legislacji na poziomie ustawodawstwa wewnętrznego. Postanowienia niewiążącej *Rekomendacji nr R(84)8* zostały później w znacznej mierze implementowane do *Europejskiej Konwencji nr 120 w sprawie przemocy i ekscesów widzów w czasie imprez sportowych, w szczególności meczów piłki nożnej*.

Na poziomie legislacyjnym organów Wspólnot Europejskich, kwestii *przemocy związanej ze sportem* dotyczyła tylko jedna *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 14 maja 1984 r.*³², w której nie traktowano problematyki przemocy dotyczącej sportu w kategorii problemu wymagającego podjęcia współpracy międzynarodowej, a jedynie zwracano uwagę na konieczność współpracy pomiędzy krajowymi agendami rządowymi i prywatnymi organizacjami sportowymi.

Reasumując – do połowy lat 80. *chuligaństwo stadionowe* było pojęciem funkcjonującym przede wszystkim w mediach oraz w mniejszym zakresie w polityce, natomiast nie istniało jako kategoria normatywna, a przedmiotem ewentualnego zainteresowania ustawodawcy były co najwyżej akty przemocy występujące przy okazji wydarzeń sportowych.

Ta zadziwiająca zgodność w podejściu do *chuligaństwa stadionowego*, które nie dosyć, że było powszechne w wielu państwach europejskich, to stanowiło także przedmiot ogromnego zainteresowania medialnego i związanej z tym swoistej paniki medialnej, była wynikiem ogólnych trendów w polityce karnej, obserwowanych w zasadzie do przełomu lat 70. i 80.

Będące pod wpływem szkoły pozytywistycznej prawa karnego, a zwłaszcza jej nurtu socjologicznego, oparte na koncepcjach resocjalizacji sprawcy, systemy prawa karnego zakładały, iż wdrożenie mechanizmów prawnokarnych wymaga uprzedniego dopuszczenia się przez sprawcę czynu zdefiniowanego jako przestępstwo. Zmiany w polityce karnej, które w drugiej połowie lat 70. zapoczątkowane zostały w Wielkiej Brytanii, a następnie w mniejszym lub większym zakresie zostały przeniesione do innych państw europejskich, zmieniły także nastawienie do *chuligaństwa stadionowego*, czyniąc z niego kategorię normatywną. Zakwestionowanie systemu prawa karnego wywodzącego się z rehabilitacyjnego podejścia do kary kryminalnej i filarów, na których system ten się opierał, oraz przyjęcie menadżerskiego modelu zarządzania wymiarem sprawiedliwości i karą

³² European Parliament; Resolution on Sport in the Community; OJEC C 127 (14.05.1984).

kryminalną, miało olbrzymie znaczenie dla zmian w podejściu do zjawiska *chuligaństwa stadionowego*³³.

W przypadku regulacji dotyczących zapewnienia bezpieczeństwa w związku z meczami piłki nożnej przemiany w sposobie traktowania zjawiska oraz odejście od systemu penalnego opartego na odpowiedzialności za popełniony czyn w kierunku stosowania sytuacyjnego zapobiegania przestępczości opartego na ocenie stopnia ryzyka, jakie dla bezpieczeństwa powszechnego niosą określone grupy społeczne, rozpoczęły się najpierw na etapie współpracy pomiędzy podmiotami prywatnymi (UEFA i stowarzyszonymi odpowiednikami krajowymi) w postaci wiążących instrukcji oraz wytycznych wydawanych przez UEFA w celu zapewnienia minimalnych warunków bezpieczeństwa na stadionach, które następnie zostały implementowane do dokumentów o charakterze ponadnarodowym.

3.2. Okres od 1985 r. do dnia dzisiejszego

Rok 1985 stanowił istotny przełom, jeżeli chodzi o prawne usytuowanie zjawiska *chuligaństwa stadionowego*. Przyjęcie w Strasburgu 19 sierpnia 1985 r. przez Radę Europy *Europejskiej Konwencji nr 120 w sprawie przemocy i ekscesów widzów w czasie imprez sportowych, w szczególności meczów piłki nożnej*³⁴ [*Europejska Konwencja nr 120*], co nastąpiło na fali tragicznych wydarzeń na stadionie Heysel³⁵, zapoczątkowało zupełnie nowe podejście w zakresie polityki przeciwdziałania zjawisku *chuligaństwa stadionowego*.

Do oceny wpływu *Europejskiej Konwencji nr 120* na politykę wobec zjawiska *chuligaństwa stadionowego* istotne jest zwrócenie uwagi na te jej postanowienia, które stanowiły zapowiedź oparcia mechanizmów przeciwdziałania zjawisku na modelu wspartym na ryzyku, jakie dla społeczeństwa jako całości niesie inkryminowana grupa społeczna *chuliganów stadionowych* (ang. *risk orientated crime control model*).

³³ Na temat zmian w polityce karnej państw europejskich patrz: A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Filar, P. Girdwoyń, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości państw Unii Europejskiej*, op. cit.

³⁴ Council of Europe; European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sport Events and in particular at Football Matches; CETS No. 120. W Polsce została ona przyjęta, ratyfikowana i zatwierdzona w dniu 9 marca 1995 r., po czym opublikowana w Dzienniku Ustaw z dnia 17 listopada 1995 r. [Dz. U. 95.129.625].

³⁵ 29 maja 1985 r. na brukselskim stadionie Heysel, przed finałowym meczem Pucharu Europy *Juventus Turyn – Liverpool FC* doszło do starć między angielskimi i włoskimi kibicami. W wyniku zamieszek śmierć poniosło 39 osób, a według innych źródeł 41 osób, głównie Włochów (wśród ofiar był jeden Belg, Francuz i Brytyjczyk). Wydarzenie to, transmitowane na żywo przez wiele stacji telewizyjnych w całej Europie, odbiło się szerokim echem niemal na całym świecie.

W *Europejskiej Konwencji nr 120*, stanowiącej w dużej mierze powtórzenie zapisów przyjętej rok wcześniej niewiążącej *Rekomendacji nr R(84)8*, przywiązywano dużą wagę do współpracy na poziomie wewnętrznym pomiędzy agendami rządowymi oraz właściwymi organizacjami sportowymi, podkreślono również konieczność zacieśnienia współpracy o charakterze międzynarodowym, wprowadzając jednocześnie zupełnie nowy model *sytuacyjnego zapobiegania przestępczości* opartej o inwigilację i segregację wszystkich kibiców, który obejmował terytorialne, czasowe – i co najważniejsze – personalne rozszerzenie zakresu stosowania kontroli zjawiska. Przewidziany w art. 3 zakres zalecanej kontroli dotyczyć ma już nie tylko samego stadionu, ale także miejsc w jego obrębie oraz tras dojazdowych wykorzystywanych przez widzów, nie tylko w dniu meczu, lecz także w czasie poprzedzającym mecz i następującym po nim, a co najważniejsze – dotyczyć ma nie tylko sprawców aktów przemocy, ale również *potencjalnych* sprawców (ang. *potential trouble – makers*) i osób znajdujących się pod wpływem alkoholu lub narkotyków (ang. *people who are under the influence of alcohol or drugs*).

Zalecenie zastosowania mechanizmów kontroli i inwigilacji – nie tylko wobec znanych i osądzonych sprawców czynów zabronionych, ale również wobec sprawców potencjalnych oraz osób znajdujących się pod wpływem środków odurzających – które zapoczątkowało proces instytucjonalizacji kontroli zachowań dewiacyjnych, zostało zainicjowane przez organ powołany do ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Wyznaczone przez *Europejską Konwencję nr 120* kierunki polityki kontroli zjawiska zostały następnie implementowane nie tylko przez Państwa-Strony, które zobowiązały się do podjęcia wszelkich niezbędnych działań, w tym legislacyjnych, w celu zapewnienia realizacji postanowień konwencji (art. 1.1.), ale również przez inne organy i instytucje także o charakterze prywatnym, w tym najszybciej (bo już w 1985 r.) przez UEFA, która we współpracy z delegowanymi przez Radę Europy ekspertami przygotowała nowe instrukcje w zakresie bezpieczeństwa na stadionach, również rozszerzając ich zastosowanie do sprawców potencjalnych³⁶.

W *Europejskiej Konwencji nr 120* jednoznacznie wskazano kierunki polityki legislacyjnej Państw-Stron, która poprzez odpowiednie przepisy powinna zapewnić uniemożliwienie udania się na mecze potencjalnym sprawcom zakłóceń porządku publicznego (art. 3 pkt. 3) oraz przewidywać zakaz wstępu lub możliwość usuwania z meczu także potencjalnych sprawców zakłóceń porządku publicznego (art. 3 pkt. 4 d). Przepis art. 3 pkt 4 d, odnoszący się

³⁶ J. Taylor, *The War on Soccer Hooliganism: The European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events*, „Virginia Journal of International Law” 1987/27; <http://www.vjil.org/>.

do znanych i potencjalnych sprawców zakłóceń porządku oraz osób znajdujących się pod wpływem alkoholu lub środków odurzających, stanowi normatywne źródło wprowadzanych później przez poszczególne państwa *zakazów stadionowych*, których skuteczność w kontekście wynikającego z samej istoty tego środka coraz szerszego ograniczania podstawowych praw i wolności obywatelskich (np. prawa do swobodnego poruszania się), stanowiących istotę *zakazu stadionowego*, bywa coraz częściej krytykowana³⁷.

W *Europejskiej Konwencji nr 120* przewidziano również powołanie *Stałego Komitetu*, do zadań którego należy sprawowanie nadzoru na stosowaniu Konwencji, w tym zalecenia Państwom-Stronom działań, jakie winny być podjęte w celu dostosowania się do Konwencji.

Warto zwrócić uwagę, że już w *Europejskiej Konwencji nr 120* wskazano na konieczność kompleksowej regulacji działań o charakterze administracyjno-prawnym oraz technicznym, podkreślając konieczność używania do budowy i rozplanowania stadionów materiałów uwzględniających bezpieczeństwo widzów, niesprzyjających aktom przemocy, umożliwiającym skuteczną kontrolę tłumu i efektywną działalność służb bezpieczeństwa (art. 3 pkt 4a). Już wówczas zwrócono także uwagę na konieczność skutecznego rozdzielania rywalizujących ze sobą kibiców, co współcześnie zostało szczegółowo uregulowane w ustawodawstwach wewnętrznych. Dla przykładu zgodnie z wytycznymi wydawanymi przez PZPN w sprawie bezpieczeństwa w zakresie przyjmowania zorganizowanych grup kibiców, organizator zawodów zobowiązany jest zapewnić wydzielone miejsca dla kibiców przyjezdnych w liczbie odpowiadającej 5% ogólnej liczby miejsc na stadionie³⁸.

Począwszy od roku 1985, zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i na poziomie wewnętrznym, zaczynają się pojawiać akty prawne dotyczące zjawiska *chuligaństwa stadionowego*, oficjalnie nazwanego poważnym problemem społecznym z zakresu porządku publicznego (ang. *very serious public order problem*), którego rozwiązanie wymaga zastosowania i wprowadzenia szczególnych regulacji prawnych oraz szczególnych metod kontroli i nadzoru. Włączenie *chuligaństwa stadionowego* do kategorii zjawisk społecznych niosących zagrożenie dla funkcjonowania społeczeństwa jako całości, takich jak *terroryzm*, *przestępczość*

³⁷ C. Stott, G. Pearson, *Football banning orders, proportionality, and public order policing*, „The Howard Journal of Criminal Justice” 45/3/2006.

³⁸ <http://www.90minut.pl/news.php?id=169230> (dostęp 18.06.2010). Ponadto należy pamiętać, że instrukcje wydawane przez PZPN pozostają w zgodzie z instrukcjami wydawanymi przez UEFA. W wydanych w 1993 r. wytycznych UEFA w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa na stadionach zalecono stosowanie na stadionach wyłącznie miejsc siedzących oraz wprowadzono pojęcie imprezy podwyższonego ryzyka.

imigrantów, przestępczość nieletnich czy narkomania było efektem szerszych przemian w polityce karnej, jakie obserwowano w Europie od końca lat 70. XX w., kiedy to pojawiły się silne nurty związane z upolitycznieniem kwestii dotyczących bezpieczeństwa wewnętrznego. Kolejne akty prawne wydane na poziomie europejskim i na poziomie organów decyzyjnych Wspólnot Europejskich, a następnie Unii Europejskiej, utrwały zapoczątkowany w 1985 r. proces instytucjonalizacji kontroli zachowań dewiacyjnych.

Proces ten z jednej strony polegał na coraz powszechniejszej kontroli niezdefiniowanej grupy społecznej *chuliganów stadionowych* oraz coraz szerszej wymianie danych osobowych dotyczących osób uznanych za *niebezpieczne*, co w kontekście polityki związanej z coraz częściej wykorzystywanymi *zakazami stadionowymi* i wynikającymi z nich ograniczeniami stanowi istotne naruszenie podstawowych wolności obywatelskich. Z drugiej zaś strony charakterystyczne jest poddawanie kontroli coraz szerszej gamy zachowań, które nie stanowią naruszenia prawa, jeśli nie występują w kontekście futbolowym.

Na poziomie regulacji organów decyzyjnych Unii Europejskiej na uwagę zasługuje *Rekomendacja Rady UE z 22 kwietnia 1996 r.*, w której preambule wprost odwołano się do *Europejskiej Konwencji nr 120*. W tej ostatniej Rada UE zaleciła państwom członkowskim stosowanie jednolitego sposobu raportowania w zakresie wymiany informacji o *potencjalnie ryzykownych meczach*, który powinien zawierać dane o znanych i potencjalnych sprawcach przemocy stadionowej. Wydana rok później *Rezolucja Rady UE z dnia 9 czerwca 1997 r.*, która w swojej nazwie zawierała pojęcie *football hooliganism*, dotyczyła między innymi kwestii możliwości rozszerzenia, zgodnie z prawem wewnętrznym poszczególnych państw członkowskich, skuteczności *zakazów stadionowych* na mecze międzynarodowe.

Po roku 2000 współpraca międzynarodowa w zakresie polityki zwalczania *chuligaństwa stadionowego* oraz współpraca w zakresie wymiany informacji na temat znanych i potencjalnych sprawców przemocy stadionowej uległa znacznemu rozszerzeniu i swoistej profesjonalizacji. Na mocy *Decyzji Rady UE z dnia 25 kwietnia 2002 r.*³⁹ każde państwo członkowskie zostało zobowiązane do utworzenia „narodowego punktu informacyjnego o charakterze policyjnym dla piłki nożnej” (ang. *national football information point of a police nature*) w celu przekazu informacji odnoszących się do wydarzeń związanych z piłką nożną, a podlegających międzynarodowej wymianie; informacje te dotyczyć mają danych osobowych *kibiców wysokiego ryzyka* (ang. *personal data on high*

³⁹ European Council Decision of 25 April 2002 concerning security in connection with football matches with an international dimension; OJ EC 2002/348/JHA.

– *risk supporters*). Co charakterystyczne, dokument ten, podobnie zresztą jak wydana rok wcześniej *Rezolucja Rady UE z dnia 6 grudnia 2001 r.*⁴⁰, poświęcając bardzo wiele uwagi konieczności wymiany informacji o szeroko ujętej i niezdefiniowanej grupie społecznej *kibiców*, bardzo małą wagę przykładła do kwestii kontroli instytucji zajmujących się przetrzymywaniem, wymianą i przetwarzaniem tych informacji oraz nadzoru nad ich funkcjonowaniem.

*Decyzja Rady UE z dnia 12 czerwca 2007 r.*⁴¹, zmieniająca *Decyzję Rady UE z dnia 25 kwietnia 2002 r.*, rozszerzyła zakres nakazanej wymiany informacji z *kibiców wysokiego ryzyka* na *kibiców stanowiących ryzyko*, przy czym niejasna i nieprecyzyjna definicja *kibiców stanowiących ryzyko* daje duże pole do swobodnej interpretacji, co zarówno w związku z brakiem definicji legalnej samego kontrolowanego zjawiska, jak i z zastosowaniem środków kontroli do całej niezdefiniowanej grupy społecznej przesądza, że kryteria oceny zostały oddane w ręce organów policyjnych, stosujących się do zaleceń unijnych.

Wymiana informacji o znanych i potencjalnych sprawcach przemocy stadionowej nabiera szczególnego znaczenia w kontekście powszechnie stosowanych *zakazów stadionowych* (ang. *football bans*), które na mocy aktów prawa wewnętrznego bywają stosowane wobec bardzo szerokiej grupy osób, zasadniczo bez konieczności uprzedniego popełnienia przez nie przestępstwa; ich wprowadzenie stanowi niejednokrotnie złamanie podstawowych zasad prawnych, w tym w szczególności zasady proporcjonalności i domniemania niewinności. Skutkiem obecnie stosowanej polityki jest podwójne karanie osób, wobec których zastosowano w jakiegokolwiek formie *zakaz stadionowy*, albowiem najpierw na mocy przepisów prawa krajowego podlegają one karze wynikającej z samej istoty zakazu (najczęściej zakazy orzekane są na okres od 2 do 5 lat), a następnie wskutek wymiany informacji międzynarodowej stają się kategorią *potencjalnych sprawców*, wobec których istnieje możliwość zastosowania *prewencyjnego zatrzymania* czy *zakazu opuszczania kraju* z związku z meczem odbywającym się w innym państwie członkowskim.

W Wielkiej Brytanii – na mocy kolejno wydawanych od 1989 r. aktów prawnych dotyczących kwestii *chuligaństwa stadionowego* i szeroko pojętej przemocy dotyczącej futbolu – wprowadzono przepisy zawierające bardzo

⁴⁰ European Council Resolution of 6 December 2001 concerning a handbook with recommendations for international police cooperation and measures to prevent and control violence and disturbance in connection with football matches with an international dimension, in with at least one member State is involved; OJ C 22/1/2002.

⁴¹ European Council Decision 2007/412/JHA of 12 June 1997 amending Decision 2002/348/JHA concerning security in connection with football matches with an international dimension.

restrykcyjne ujęcie *zakazu stadionowego* oraz ograniczenia w zakresie swobodnego przemieszczania się. W szczególności podkreślono, że policja ma prawo usunąć kibica/kibiców poza teren stadionu tylko na podstawie podejrzenia, że jego/ich obecność potencjalnie prowadzi do niepokojów⁴², może również wnioskować o zastosowanie zakazu stadionowego wobec osoby, która nigdy nie została skazana za popełnienie jakiegokolwiek przestępstwa tylko na podstawie podejrzeń, że jej obecność grozi zakłóceniem porządku na stadionie⁴³. We Francji, podobnie jak w Belgii, podstawą zastosowania *zakazu stadionowego* o charakterze administracyjnym nie jest popełnienie jakiegokolwiek czynu zabronionego ani nawet naruszenie regulaminu imprezy, ale zachowanie mogące stanowić zagrożenie dla porządku publicznego⁴⁴. W Polsce oprócz *zakazu stadionowego*, który regulowany jest przepisami Kodeksu karnego, funkcjonuje instytucja *zakazu klubowego*, który daje prawo organizatorom imprezy sportowej, a więc prywatnym podmiotom, do pozbawienia możliwości uczestniczenia w meczach na okres do 2 lat tych osób, które dopuściły się naruszenia ustanowionego przez organizatora regulaminu imprezy masowej⁴⁵.

Drugim ważnym elementem charakterystycznym dla europejskiej legislacji dotyczącej problematyki *chuligaństwa stadionowego*, wpływającym na sposób prowadzenia polityki karnej wobec omawianego zjawiska, jest sposób definiowania kontrolowanego i penalizowanego zjawiska oraz kategoria zachowań podlegających kontroli.

Współcześnie polityka przeciwdziałania negatywnym skutkom chuligańskich wybryków kibiców (ang. *counter hooligansim policing*) ma charakter wybitnie normatywny i prowadzona jest w oparciu o metody sytuacyjnego zapobiegania przestępczości poprzez kontrolę oraz inwigilację grup społecznych zdefiniowanych jako *niebezpieczne*. Polityka ta rozwija się przy jednoczesnym braku definicji prawnej kryminalizowanego zjawiska oraz braku jakichkolwiek kryteriów przynależności do grupy objętej procedurami kontroli, skoro przewidziane środki prawne, w tym te o charakterze prewencyjnym, takie jak np. zatrzymanie prewencyjne, mogą być stosowane nie tylko wobec znanych sprawców przestępstw stadionowych, ale również wobec sprawców potencjalnych (*potential trouble*

⁴² <http://www.portalkibica.pl/aktualnosci/raport-nowe-restrykcje-w-europie.html> (dostęp 10.06.2010).

⁴³ Football (Disorder) Act 2000. Wersja aktualnie obowiązująca dostępna na stronie: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/25> (dostęp 28.08.2010). Section 14 B.

⁴⁴ A. Tsoukala, *Security Policies & Human Rights in European Football Stadia*, op. cit., a także <http://www.portalkibica.pl/aktualnosci/raport-nowe-restrykcje-w-europie.html> (dostęp 10.06.2010).

⁴⁵ Art. 14 ustawy z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych.

makers). W wielu przypadkach dotyczą one po prostu każdego fana sportu, który chce udać się na mecz – procedury kontroli obecne są od chwili zakupu biletu, co łączy się z podaniem danych osobowych, następuje kontrola przy wejściu, ograniczenia w zakresie swobodnego poruszania się na stadionie lub w jego obrębie, a w przypadku meczów wyjazdowych kibicom towarzyszy eskorta policji, zostaje zorganizowany transport, specjalne pociągi etc.

Współcześnie polityka kontroli *chuligaństwa stadionowego* zarówno na poziomie regulacji wewnętrznych, jak i na poziomie regulacji ponadnarodowych wskazuje na pewne prawidłowości w zakresie a) przyjętego sposobu definiowania kryminalizowanego zjawiska oraz b) rodzaju zachowań podlegających penalizacji w związku z kontekstem sportowym. Na poziomie regulacji wewnętrznych w poszczególnych państwach europejskich *chuligaństwo stadionowe* nie doczekało się definicji *legalnej*, a często – jak np. w Polsce – termin ten nawet nie pojawia się w oficjalnych aktach prawnych, lecz definiowany jest w sposób pośredni, poprzez enumeratywne wskazywanie karalnych zachowań popełnionych podczas wydarzenia sportowego lub w związku z nim, przy czym widoczna jest polityka polegająca na rozszerzeniu stosowania środków kontroli i nadzoru wobec coraz szerszej pojmowanej grupy *chuliganów stadionowych*, a także obejmowaniu pojęciem *football hooliganism* coraz to nowych zachowań nie tylko o charakterze wybitnie przestępczym, ale również tych z pogranicza zachowań dewiacyjnych i konformistycznych. Natomiast na poziomie regulacji ponadnarodowych, gdzie zjawisko definiowane jest także w sposób pośredni, widoczna jest tendencja do ujmowania go w sposób opisowy, podobny do tego, który występuje przy opisywaniu (definiowaniu) *zorganizowanej przestępczości*. Podobnie jak *zorganizowana przestępczość*, także *chuligaństwo stadionowe* należy do pojęć o charakterze tak ogólnym, pojemnym i nieokreślonym, że możliwe jest posługiwanie się nim w odniesieniu do szeregu obserwowanych zjawisk społecznych, których opisanie w kategorii czynów zabronionych przez prawo okazuje się trudne lub nawet niemożliwe, albowiem niejednokrotnie trudno znaleźć wyraźną granicę pomiędzy zachowaniami zgodnymi z prawem a zachowaniami karalnymi⁴⁶.

Przegląd aktów prawnych dotyczących zwalczania i przeciwdziałania zjawisku *chuligaństwa stadionowego* w Anglii, Belgii, Francji, Grecji, Włoszech, Norwegii, Hiszpanii, Niemczech⁴⁷ i Polsce wskazuje na pewną tendencję

⁴⁶ Na opisowy sposób definiowania pojęcia *football hooliganism*, podobny do sposobu, w jaki definiuje się pojęcia *zorganizowanej przestępczości*, czy *terroryzmu*, zwraca uwagę Anastassia Tsoukala w publikacji „*Football supporters' rights: a lot of cause?*”, op. cit.; www.thefreelibrary.com (dostęp 15.02.2010).

⁴⁷ A. Tsoukala, *Football Hooliganism in Europe. Security and Civil Liberties in the Balance*, op. cit.; a także Raport Nowe Restrykcje w Europie 2009 – Portal Kibica – <http://www.scribd.com/doc/23822872/Raport-Nowe-Restrykcje-w-Europie-2009> (dostęp 10.06.2010).

w zakresie penalizacji poszczególnych grup zachowań, obejmujących zasadniczo dwie grupy czynów.

Po pierwsze – agresywne zachowania kibiców wyrządzające szkody na osobie lub mieniu (w tym *hate speech*), popełnione zarówno w związku z wydarzeniem sportowym na stadionie, jak i poza stadionem, bez związku czasu ani miejsca z meczem, a więc te wszystkie zachowania, które tradycyjnie postrzegane są jako *chuligaństwo stadionowe*. Po drugie – zachowania z pogranicza zachowań dewiacyjnych i konformistycznych, które podlegają procesowi kryminalizacji z uwagi na fakt, że występują w szeroko pojętym kontekście piłkarskim; będą to zachowania takie, jak: spożywanie alkoholu na stadionie, a w niektórych krajach także w obrębie stadionu, przebywanie na stadionie pod wpływem alkoholu lub środków odurzających oraz zasłonięcie twarzy w sposób uniemożliwiający identyfikację osoby. Zdaniem francuskiej kryminolożki Anastassii Tsoukali, współcześnie *chuligaństwo stadionowe* obejmuje pewną grupę nagannych zachowań występujących w bardzo szeroko pojętym związku z piłką nożną. Kryterium związku z *futbolem* stanowi nie tylko podstawowy element procesu definicyjnego zjawiska, ale jest również swoistą okolicznością obciążającą, albowiem osoby dopuszczające się takich samych zachowań (czynów) w różnych okolicznościach i miejscach bywają karane surowiej, jeśli czyn zostanie popełniony w szerokim związku z futbolem⁴⁸.

Tak szerokie ujęcie zjawiska pociąga za sobą określone konsekwencje, albowiem objęto pojęciem *football hooliganism* zachowania, które bez względu na ich sportowy kontekst stanowią przestępstwa lub wykroczenia (bójki, pobicia, napaści na funkcjonariusza, zniszczenia mienia, dewastacje stadionu lub jego okolic), zachowania z pogranicza dewiacyjnych (spożywanie alkoholu podczas meczu, pozostawanie na meczu pod wpływem alkoholu lub środka odurzającego), a także zachowania konformistyczne, które zostały zaliczone do kategorii *football hooliganism* ze względu na ich kontekst sportowy (zmiana miejsca oznaczonego na bilecie, zasłonięcie twarzy kapturem, odpalenie racy). Należy więc postawić pytanie o możliwość precyzyjnego zdefiniowania zjawiska, jego zbadania i oceny oraz zastosowania odpowiednich mechanizmów przeciwdziałania mu. Ponadto należy pamiętać, że zasadniczo wszelkie zakłócenia porządku mające miejsce na stadionie w ścisłym związku czasowym z meczem mają inną etiologię i cechują się zupełnie inną dynamiką, aniżeli zachowania kibiców mające miejsce poza stadionem i w coraz większym oderwaniu czasowym oraz terytorialnym od samego wydarzenia meczu.

⁴⁸ A. Tsoukala, *Security Policies & Human Rights in European Football Stadia*, op. cit., s. 5.

4. Podsumowanie

Chuligaństwo stadionowe, które pojawiło się na początku lat 60. XX w. Wielkiej Brytanii, a następnie w innych państwach europejskich, przeszło znamiennej ewolucję, a jego współczesne formy daleko odbiegają od tych charakterystycznych dla lat 60., 70. czy nawet 80. O ile początkowo polegało ono głównie na aktach przemocy i wandalizmu, mających miejsce na stadionie lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie i pozostających w ścisłym związku z meczem, o tyle z czasem dewiacyjne formy zachowań kibiców uległy zasadniczej przemianie. Przebudowa stadionów, wprowadzenie wyłącznie numerowanych i imiennych miejsc siedzących, monitoring zachowania publiczności oraz system kontroli sprzedaży biletów, jak również wiele innych środków o charakterze technicznym, które służą zlikwidowaniu poczucia anonimowości wśród kibiców, w połączeniu z coraz szerszym katalogiem czynów, których popełnienie w związku z futbolem rodzi odpowiedzialność karną, doprowadziły do tego, że europejskie (częściowo także polskie) stadiony stały się miejscami względnie bezpiecznymi, a dewiacyjne zachowania kibiców przeniosły się poza stadion. Współcześnie pojęciem *chuligaństwa stadionowego* obejmujemy zarówno wszelkie dewiacyjne formy zachowań kibiców, mające miejsce na stadionie lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie oraz pozostające w związku czasowym z meczem, jak i inne dewiacyjne formy zachowań kibiców, mające miejsce poza stadionem i w coraz większym oderwaniu czasowym oraz emocjonalnym od wydarzeń sportowych. Jeżeli dodać do tego, że katalog zachowań podlegających kontroli ze strony państwa obejmuje zarówno zachowania karalne na gruncie bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa, w tym w szczególności przepisów Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń, jak i zachowania z pogranicza zachowań dewiacyjnych oraz zachowań konformistycznych, które podlegają etykietowaniu z powodu ich związku z szeroko pojętym kontekstem piłkarskim, to staje się jasne, że *chuligaństwo stadionowe* stanowi w istocie pojemną etykietę, obejmującą bardzo różne zachowania, mające miejsce w kontekście *futbolowym*, przy czym kryteria doboru tych zachowań, kryteria przynależności do inkryminowanej grupy oraz kryteria etykietowania określonych zachowań są bardzo płynne.

Reasumując – *football hooliganism*, będący przedmiotem zainteresowania nauk społecznych, kryminologii oraz prawa karnego, jest pojęciem, którego treść oraz zakres znaczeniowy jest nieokreślony.

Do roku 1985 kwestia szeroko pojętej przemocy dotyczącej sportu traktowana była jako jedna z wielu dziedzin życia społecznego dotkniętych skutkami przemocy, która nie wymagała odrębnej legislacji ani odrębnej polityki w zakresie przeciwdziałania i kontrolowania zjawiska, a osoby dopuszczające się

czynów zabronionych przy okazji wydarzeń sportowych ponosiły odpowiedzialność karną na podstawie obowiązujących aktów prawnych. Począwszy od roku 1985, *chuligaństwo stadionowe* stało się przedmiotem szczególnej legislacji oraz szczególnej polityki prowadzonej w oparciu o ryzyko, jakie dla społeczeństwa jako całości niesie grupa społeczna chuliganów stadionowych. *Chuligaństwo stadionowe* stanowi współcześnie, obok *terroryzmu, zorganizowanej przestępczości czy przestępczości cudzoziemców* kategorię polityczną, pozwalającą na prowadzenie wobec określonych grup społecznych, zdefiniowanych jako *niebezpieczne*, polityki, w ramach której – w imię zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa – można stosować coraz to nowe środki kontroli i inwigilacji określonych grup społecznych. O ile jednak środki kontroli i restrykcji stosowane wobec niektórych grup społecznych, takich jak cudzoziemcy, a w szczególności Muzułmanie, Romowie, narkomani czy nawet młodociani przestępcy, bywają coraz mocniej krytykowane, o tyle polityka stosowana wobec *chuliganów stadionowych* zdaje się nie podlegać żadnej kontroli ani społecznej krytyce. Zasięg stosowanej wobec *chuliganów stadionowych* polityki dotyka nie tylko stanowiących zdecydowaną mniejszość jednostek dopuszczających się przestępstw, ale także szeroko pojętej i niezdefiniowanej grupy społecznej kibiców, co przypomina metaforyczną⁴⁹ konstrukcję Panopitonu w znaczeniu nadanym mu przez Michela Foucaulta .

⁴⁹ Stworzony przez J. Benthama projekt więzienia posłużył Michelowi Foucaultowi za metaforę sposobu, w jaki władza podporządkowuje sobie społeczeństwo. M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009.